

Arqueologia a Castelló (2001-2012)

Josep A. Casabó i Bernad*

Resumen

Breve repaso de las intervenciones arqueológicas que representan las novedades más importantes en la arqueología castellanense entre los años 2001 y 2012.

Palabras clave: Arqueología, Castellón

Abstract

Brief review of the archaeological works that represents the most important developments in the archaeology of the Castellón province between 2001 and 2012.

Keywords: Archaeology, Castellón

La Llei del Patrimoni Cultural Valencià, publicada l'any 1998, consagrava una sèrie de principis que han tingut gran repercussió sobre la pràctica de l'arqueologia en la Comunitat Valenciana. En primer lloc establia que els promotors d'obra pública o privada en jaciments arqueològics haurien de córrer amb les despeses de les actuacions arqueològiques. Per altra banda, es vinculava el desenvolupament urbanístic i la tramitació mediambiental d'alguns projectes a l'autorització prèvia per part de l'administració autonòmica.

La conseqüència més immediata fou que l'activitat arqueològica passà de ser una tasca d'investigació en mans de Museus i Universitats, a convertir-se en part de l'activitat econòmica del país, subjecta als vaivens de l'economia, i especialment lligada a la construcció. Si examinem la figura 1, podem comprovar fins a quin punt l'arqueologia ha estat depenent del desmesurat desenvolupament urbanístic i com s'ha vist afectada per la crisi econòmica.

El notable increment de recerques arqueològiques no va ser homogeni. Els projectes de desenvolupament urbanístic o subjectes a impacte ambiental foren els que generaren més activitat, i gràcies a alguns d'ells va ser possible localitzar i ex-

cavar jaciments de gran interès científic com Costamar, Torre la Sal, Vinamargo, La Lloja Comuna, el Cingle del Mas Cremat i els petroglifs de la Dena del Moll entre altres.

Des del principi el més difícil va ser tractar de coordinar les administracions competents en matèria de medi ambient i urbanisme amb cultura, però poc a poc es va generar un protocol d'actuació que ha funcionat de manera satisfactòria. En un primer moment el diferent ritme de funcionament de cada administració, el desconeixement de la llei, i perquè no dir-ho, una certa resistència a aplicar-la, va generar problemes seriosos. Era l'època en que s'aprovaven projectes d'urbanització, estudis d'impacte ambiental, o plans generals d'ordenació urbana sense el preceptiu informe patrimonial. La situació s'allargaria en el temps més del que haguera sigut raonable i bona part de la culpa hi hauria que buscar-la en la pròpia conselleria de Cultura que no va saber fer la pedagogia que calia, ni establir els protocols de funcionament.

Una altra qüestió, que alguns plantejàvem, era el disbarat que suposava tanta activitat arqueològica, sense la necessària reflexió científica. Donava la impressió de que estàvem contribuint a la destrucció programada del nostre patrimoni arqueològic.

* Direcció Territorial d'Educació, Cultura i Esport de Castelló

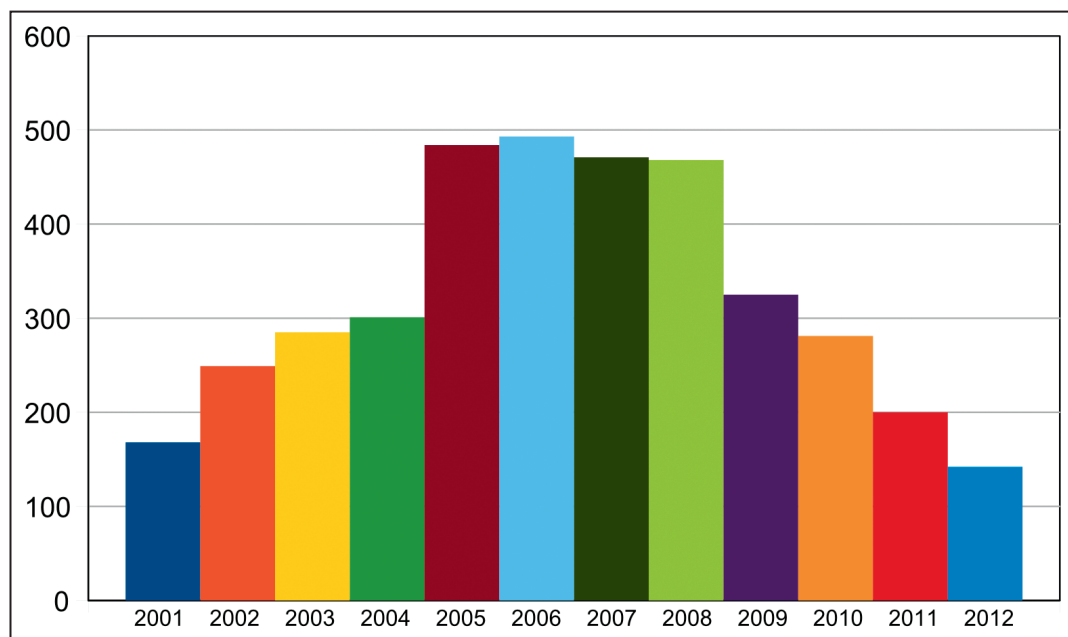

Figura 1. Tramitació d'expedients arqueològics a la província de Castelló.

lògic sota la disfressa del coneixement i la ciència, però això només era la coartada, la realitat és que els arqueòlegs hem sigut un element més en la tràgica carrera autodestructiva que ha caracteritzat els darrers anys al nostre país.

Les excavacions urbanes també han presentat una corba ascendent els anys del "boom" de la construcció, i de forta caiguda quan esdevingué la crisi. La progressiva aplicació de l'article 62 de la Llei i l'aprovació de nous Plans Generals d'Ordenació Urbana han sigut les causes que al remat han estès l'activitat arqueològica per molts dels nostres nuclis urbans.

Aquest procés no ha estat lliure de problemes, més be al contrari. Mentre l'arqueologia no havia eixit dels cercles acadèmics era vista per la població com una activitat romàntica, gens problemàtica, i que provocava la curiositat i l'admiració de la gent. Però quan esdevingué en una obligació dels promotors començà un procés de desprestigi i d'inculpació en el qual les administracions, els promotors, els professionals i els propis arqueòlegs no hi son aliens.

En uns quants municipis es desconeixia o es procurava desconèixer la Llei de Patrimoni Cultural per tal de no haver d'aplicar-la. Alguns funcionaris i responsables polítics deien defensar als seus ciutadans oposant-se a l'aplicació de la Llei, i això va generar gran nombre de conflictes. La tipologia d'incidències és notable, des de la concessió de llicències sense l'actuació arqueològica prèvia, fins al inici d'obres municipals sense autorització. De vegades la situació esdevenia ridícula quan es pre-

tenia negociar a la baixa aspectes tècnics o quan personal sense capacitat professional ni competències volia decidir on i com es feien les excavacions.

Però en aquest tira i arronsa hi ha més actors, per una banda els promotors que, com és lògic, tractaven de tindre les menors despeses possibles; per altra alguns arquitectes i enginyers (afortunadament molt pocs) que menyspreaven un treball que no comprenien, i fins i tot, tractaven als arqueòlegs com a peons especialitzats. Un altra qüestió problemàtica ha sigut la poca professionalitat d'alguns arqueòlegs, més preocupats en fer negoci que arqueologia. Finalment l'administració autonòmica que, ocupada en la tramitació administrativa, descuidava la inspecció, el manteniment de l'inventari i el desenvolupament de la normativa legal.

La manca endèmica de recursos personals i materials, l'absència quasi absoluta de sancions, la inexistència d'un reglament, i més que res la excessiva burocràcia i tardança en tramitar els expedients i en donar solucions ràpides als problemes dels ciutadans han dificultat de manera considerable l'aplicació de la Llei, i sobre tot han danyat la imatge de l'arqueologia i dels arqueòlegs. Malgrat això, no tot el que ha passat aquests anys ha sigut negatiu, la professionalitat de la majoria d'arqueòlegs i demés tècnics, i l'acceptació de les seues obligacions per part de gairebé tots els ajuntaments, han permès una acceptable aplicació legislativa, i com a resultat tenim la confirmació de nivells ibèrics sota el nucli històric de Peníscola, Traiguera i Sant Mateu; ocupacions romanes a La Jana i pot ser a Onda. Per altra banda s'han excavat importants sectors

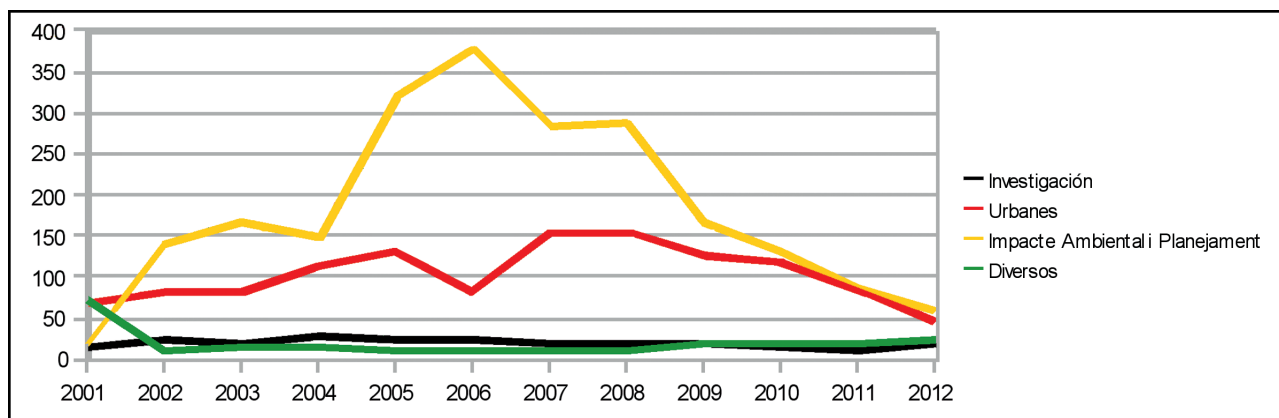

Figura 2. Evolució cronològica dels diferents tipus d'actuacions arqueològiques.

de les ciutats de Jérica, Segorbe, La Vall d'Uixó, Onda, Borriana, Castelló, Sant Mateu i Morella que en algun cas han modificat de manera notable el paisatge urbà.

Una qüestió que hem dol especialment és la freqüent aparició en la premsa de notícies inculpatòries en les quals l'arqueologia i els arqueòlegs són la causa dels retards en les grans obres públiques, o els responsables de que eixes obres s'hagen encarit de manera notòria. En la major part dels casos, els promotors de les obres saben que havien de fer determinades actuacions arqueològiques i les deixaren per al final, o les utilitzaren d'excusa per a justificar altres despeses. En definitiva en aquesta història hem aparegut com els dolents de la pel·lícula i ens han emprat per a tapar les vergonyes de gestors poc eficients que han vist en l'arqueologia i en els arqueòlegs la solució als seus propis disbarats.

Però no vull que aquest text sembla una queixa respecte dels demés actors, ni que parega que els arqueòlegs som uns professionals impecables. Podria fer una extensa relació d'actuacions que freguen la picaresca, o directament irregulars, però només hem referiré a unes poques que m'han cridat especialment l'atenció. Pot ser la més curiosa siga quan a partir d'un recorregut del GPS emprat en una prospecció, comprovàrem que s'havia fet seguint camins, a més de quaranta quilòmetres per hora. És clar que no teníem un esportista excepcional, més be és que el personatge d'aquest sainet no havia baixat del vehicle en el que anava. També s'han presentat projectes de prospecció que travessaven de nord a sud la província de Castelló, signats per tres tècnics forasters que estimaven que podrien fer el treball en una setmana, o un projecte d'una universitat de la qual no diré el nom, que volia prospectar la Tinanxa de Benifassà en quinze dies. Supose que serà per allò de "Castellón de la Plana".

Per al final hem deixat les excavacions i prospeccions de investigació. En aquest cas sempre hem estat en nivells baixos o molt baixos de finançament, però alts en qualitat científica. Durant els anys de bonança gairebé no s'incrementaven els pressupostos, però quan l'economia davallava la Generalitat va eliminar les subvencions, i la investigació va quedar en mans del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques de la Diputació de Castelló i de la Universitat.

Afortunadament en ambdós organismes hi ha professionals excel·lents, que com veurem més endavant han contribuït al coneixement del nostre passat amb resultats plenament satisfactoris, i gràcies a la seua tasca, fins i tot s'ha modificat la imatge que es tenia de la Prehistòria i l'Història clàssica de les comarques de Castelló.

Després d'aquesta mena d'introducció convé fer un repàs per aquelles intervencions arqueològiques que han proporcionat les novetats més interessants, i que de bon segur seran les futures referències per als nous arqueòlegs. No hem emprat cites bibliogràfiques perquè no les considerem precises en un format com el present, que no passa d'una ressenya comentada. De qualsevol manera, des d'ací vull donar les gràcies a tots els directors, sense els quals res del que ací es diu haguera sigut possible.

PALEOLÍTIC I MESOLÍTIC

La major part de les actuacions arqueològiques en jaciments d'aquest període formaven part de programes d'investigació. Altres però, han aparegut com a conseqüència d'obres d'infraestructures o en el transcurs de prospeccions relacionades amb procediments d'impacte ambiental.

Figura 3. Calc de la cérvola pintada de la cova del Bovalar (Culla), segons R. Martínez y P. Guillem.

Durant aquests anys hem començat a ser conscients de la importància que tingué la vall del Palància en el poblament antic. A banda de jaciments a l'aire lliure com Algezares i Romaní, s'han excavat parcialment les restes d'un dipòsit en brexa en la Fuente de los Borrachos (Viver). Ací hi aparegué un ascla levallois i nombroses restes de fauna fòssil, atribuïda al Plistocé mitjà, que fa d'aquest jaciment el més antic trobat fins ara en les comarques de Castelló. Per altra banda continuen les excavacions al Tossal de la Font, on gairebé s'han exhaurit els nivells plistocens coneguts.

La major part de les línies d'investigació paleolítiques s'han centrat en el final d'aquest període. A la Cova dels Blaus (La Vall d'Uixó) i a Cova Fosca (Ares), on aparegué una inhumació datada en més de dotze mil anys, s'han afegit jaciments com Les Covaxelles (Tírig), La Roureda (Vilafranca) i el Cingle de l'Aigua (Xert) que han permès documentar el procés de dissolució del Magdalenian final i la gènesi del Sauveterrià local.

Segurament una de les fites més importants de la recent investigació arqueològica fou la troballa, a primers de segle, de set abrics amb figures zoomorfes i signes de clara tradició paleolítica, però de cronologia epipaleolítica que han provocat un important terratrèmol en els fonaments més conservadors del pensament arqueològic. Aquests jaciments han tornat a obrir la qüestió, mai tancada, de l'origen i cronologia de l'estil llewantí.

Pot ser de no tanta transcendència, però també molt important, ha sigut la troballa d'art paleolític a la Cova de Sant Josep (La Vall d'Uixó)

i l'esforç dut a terme per la Generalitat per tal de geo-referenciar correctament totes les manifestacions d'art parietal a les comarques septentrionals del País Valencià.

Finalment les excavacions en dos jaciments han sigut clau per a començar a esbrinar el procés de formació de les societats neolítiques a les terres de Castelló. Ens referim al Cingle del Mas Nou (Ares) i al Cingle del Mas Cremat (Portell de Morella).

NEOLÍTIC

La major part de les excavacions dutes a terme en jaciments neolítics han sigut conseqüència de la construcció dels parcs edítics de les zones I a III i del procés d'urbanització del litoral, en concret del PAI Torre la Sal a Cabanes. Les limitacions que imposa un procés on prima la urgència sobre la reflexió científica podria haver comportat una pèrdua d'informació irreversible. Pel contrari el que ha passat és que s'ha imposat la professionalitat dels directors de les excavacions i fins i tot les empreses han pagat la publicació d'alguns jaciments.

La qüestió de l'origen del Neolític ha sigut segurament la major controvèrsia entre els investigadors de la prehistòria castellonenca. La tesi de la gran antiguitat de l'economia productiva, mantinguda a partir de les datacions de Cova Fosca, ha sigut rebatuda per una extensa i nova sèrie de dates de carboni 14 del mateix jaciment. A més a més s'han excavat nous assentaments que aporten una visió fresca i fins a cert punt nova.

Si Fosca representava el neolític de les terres d'interior on l'empremta indígena esdevenia inqüestionable; les excavacions dutes a terme en Costamar, junt al Prat de Cabanes, representaven la imatge del clàssic poblat neolític. L'assentament, vinculat al mar i a una zona humida és l'antítesi del que fins ara s'havia vist a Castelló, amb cabanes, soterraments en sitja i aixovars de variscita entre altres novetats.

La qüestió es complica quan introduïm les datacions de carboni 14 dels primers nivells neolítics del Cingle del Mas Nou. Si eixes dades son correctes, i res pareix contradir-ho, el neolític al Maestrat castellonenca és gairebé un mil·lenni més antic que a Costamar. En eixe context i controvèrsia cal incloure jaciments recentment excavats que aporten una valuosa informació. A l'Abric del Mas de Martí (Albocàsser), Cingle del Mas Cremat i Balma del Barranc de la Fontanella (Vilafranca) sembla que la caça i la ramaderia son les activitats que aporten la major part dels recursos, mentre que en

altres indrets com al Mas de la Gassulla (Morella), l'agricultura té un pes contrastat.

L'EDAT DELS METALLS

En aquest apartat hem volgut incloure totes aquelles intervencions en jaciments anteriors al desenvolupament del món ibèric. Som conscients que eixa subdivisió de vegades resultarà artificial i poc satisfactòria, sobre tot si el jaciment continua habitat en època posterior.

Si fem una ràpida ullada als principals jaciments excavats, veurem com molts d'ells formen part de projectes d'investigació desenvolupats pel Servei d'Arqueologia de la Diputació de Castelló, la resta han aparegut durant la construcció dels parcs eòlics a la comarca dels Ports. Encara que en són moltes més, les excavacions més importants s'han dut a terme en un grapat de poblats de l'Edat del Bronze i del Ferro entre els quals cal destacar el Mortorum, Castell de Xivert, la Lloma Comuna i los Morrones. Com veurem més endavant el gruix de la investigació s'ha centrat en el Bronze final i Ferro antic, període que fins fa ben poc no era massa conegut i que ara se'ns mostra com una fase ben desenvolupada, sobre tot a les comarques d'interior.

Passant ja a la breu ressenya dels principals jaciments, el Mortorum (Cabanes) és un poblat fortificat amb nivells del Bronze i del Ferro I. Les fases més antigues pertanyen al Bronze Mitjà i Tardà, amb datacions del darrer terç del quart mil·lenni abans del present. No molt lluny, en el mateix tossal, hi ha un túmul funerari contemporani del Bronze Tardà. La major part de la informació pertany a la fase més moderna, i en eixe període l'assentament presenta un urbanisme planificat que està prou ben conservat. Gairebé totes les troballes són restes de ceràmica a ma característica d'aquest període, però també hi han elements metàl·lics i ceràmiques fenícies d'importació.

Els nivells inferiors del Castell de Xivert (Alcalà de Xivert) pertanyen també a ocupacions del Bronze final o ferro I que només acaben de ser documentades. És previsible excavar-les en extensió i segurament acabaran aportant informació d'interès.

A la Lloma Comuna de Castellfort s'ha excavat en extensió una bona part d'un jaciment excepcional amb nivells ibèrics i del Ferro antic. Les excavacions sufragades per l'empresa adjudicatària dels Plans Eòlics han permès descobrir un poblat fortificat molt ben conservat, amb cases quadrades agrupades en illes, pel mig del qual sembla que ja passava l'actual via pecuària.

Figura 4. Jaciment neolític de Costamar (foto E. Flors).

El darrer gran jaciment del Ferro I excavat a Castelló és el de Los Morróns (Cortes de Arenoso). Les excavacions del SIAP han posat de manifest un assentament amb estructures d'habitat ben conservades, semblant a un bon nombre de jaciments que esguiten les comarques castellanenques d'interior.

Encara que les excavacions fetes a Orpesa la Vella han sigut mínimes, no poden deixar passar aquest extraordinari jaciment. Els treballs han anat orientats a tractar de esbrinar qüestions no aclarides durant les excavacions dels anys 70 i 80 del segle XX. Cal recordar que a Orpesa la Vella hi ha un assentament de l'Edat del Bronze, probablement també amb nivells del Ferro antic, estructures arquitectòniques gens convencionals i una ubicació sobre un penyal a la mateixa línia de costa que fa d'aquest indret un lloc especial dins de la prehistòria ibèrica.

No seria just acabar aquest apartat sense fer referència a un bon nombre de jaciments descoberts, i parcialment excavats durant la construcció dels parcs eòlics de les zones 1 a 3. Pot ser les intervencions han sigut mínimes, però gràcies a elles coneixem un grapat de llocs, que en el futur proporcionaran una gran i valuosa informació. A l'Edat del Bronze pertanyen El Morrón del Curro 1, Sant Joaquim i la Lloma del Mas d'Arriello. Aquest darrer assentament també té nivells del Ferro antic com Les Cabrelles 1, Mas de Boldó, Portell de la Rabosa, Racó dels Cantos 1 i Refoies Altes. Altres jaciments comencen durant el Ferro I, i perduren en època ibèrica, ací podríem citar el Tossalet del Mas de Blaia, En Balaguè 1 i la gran necròpolis de Sant Joaquim de la Menarella.

Per acabar, els inicis del segle XXI seran per sempre el temps en el qual s'intensificaren les troballes de gravats rupestres o petroglifs, que en la seua majoria es daten durant el Ferro Antic o l'Edat del Bronze. Una revisió crítica al repertori gràfic d'aquest horitzó artístic demostra que també hi han figures pròpies de l'art esquemàtic neolític, com els ídols en ϕ , o representacions contemporànies com creus i custòdies.

L'ÈPOCA IBÈRICA

En el que portem de segle les excavacions en jaciments ibèrics han proporcionat moltes dades. Malauradament la conclusió de projectes d'investigació, o la desaparició de les línies de subvencions de la Generalitat han acabat amb bona part d'eixes investigacions. En aquest apartat caldria incloure els poblats de Montmirà (L'Alcora), El Puig de la Nau (Benicarló), els Estrets (Vilafamés),

el Torrelló d'Onda (Onda) i la Torre del Prospinal (Pina de Montalgrao), tots ells ben coneguts a la bibliografia.

El Torrelló del Boverot (Almassora) també podria incloure's en l'apartat anterior, però el que més ens interessa destacar són les troballes que es van fer durant la construcció de l'autovia A-7, que va permetre excavar un poblat molt més extens del que es creia, amb successives ocupacions humanes entre les que es poden destacar dos forns ibèrics de ceràmica molt ben conservats.

A més dels jaciments esmentats, els inicis del segle XXI han aportat les excavacions de tota una sèrie de nous jaciments o la re-excavació d'alguns antics que han vingut a capgirar molts dels fonaments del món ibèric comarcal, que fins ara creiem invariables. A Los Cabañiles (Zucaina) s'ha excavat una necròpolis tumular molt poc freqüent, amb túmuls adossats i maclats entre si. També és extraordinària la gran necròpolis de Sant Joaquim de la Menarella que continua emprant-se en època ibèrica, amb túmuls rodons i quadrats. Més convencional és la nova necròpolis de Orleyl (La Vall d'Uixó), de la qual només coneixen un espai menut i molt alterat, però amb ceràmiques d'importació gregues.

Pel que fa a nous poblats, volem destacar la Lloma Comuna (Castellfort), ja esmentada en el capítol anterior, el Tossal de la Menarella (Forcall), el Castell de Xivert (Alcalà de Xivert), Mas de Blaia (Vilafranca) i En Balaguè 1 (Portell de Morella). Malgrat això, el més interessat és una vegada més el gran jaciment ibero-romà de Torre la Sal.

Coneguda des d'antic, la ciutat ibero-romana de Torre la Sal va començar a excavar-se en extensió per l'intent d'urbanitzar un important tram del litoral castellanenc entre el terme d'orpesa i el Parc Natural del Prat de Cabanes. Els resultats d'aquesta intervenció han demostrat que estem davant d'un gran nucli habitat d'època ibèrica, que es desenvolupà entre la segona guerra púnica i les guerres sertorianes, encara que el seu origen es prou més antic.

Deshabitat ja en època de Cèsar, presenta un urbanisme estrany al món ibèric. Sembla que hi ha una gran plaça central a la que arriba, al menys un gran camí. L'estructura de les cases és prou complexa i hi han espais públics com el horreum i el cementeri.

Per acabar, l'increment en les excavacions urbanes han permès descobrir nivells i estructures ibèriques a l'interior de poblacions com Peníscola i Sant Mateu.

Figura 5. La Llomena Comuna (Castellfort) (foto D. Vizcaino y E. Bravo)

L'ÈPOCA ROMANA

Fins l'any 2005 van continuar les excavacions en La Moleta dels Frares (Forcall), antiga ciutat de Lessera, que va resultar estar més alterada del que es podia pensar.

S'han excavat vil·les romanes a L'Alcora (El Saltador i Pujolet de Santa), a Borriana (Sant Gregori, El Palau i El Marjalet), a La Vall d'Uixó (La Mesquita), Viver (El Prado) i a Castelló (Vinamar-go). També s'han localitzat nivells i estructures romanes als nuclis urbans de La Jana i Traiguera. La toballa de restes romanes en aquests darrers municipis i el fet de que també s'en coneguen en la veïna

ciutat de Sant Mateu torna a obrir la polèmica de la localització de la mansio d'Intibili.

Tant en el Saltador com en el Pujolet de Santa sembla que estem davant de jaciments majors del que esperàvem, la entitat i importància dels quals s'haurà d'esbrinar en el futur. Pel que fa al Palau, la construcció de la CV-18 gairebé el va destruir per complet, situació semblat a la Mesquita. Mentre que El Marjalet, ara per ara no és més que un abocador amb una gran quantitat de materials romanes.

La resta de jaciments mereixen un comentari un poc més detallat. La Vila Romana de El Prado, va aparèixer durant el seguiment de la línia elèctrica de la zona 6 del Pla Eòlic Valencià. Només s'ha

Figura 6. Restauració d'un tram de la Via Augusta (Benlloc).

excavat una part, i les estructures arquitectòniques son tan excepcionals, que si s'excavara una superfície major, podria posar-se en valor. Malauradament està en un estat d'abandó incompreensible.

A Sant Gregori, els treballs que du a terme el Museu de Borriana han exhumat algunes estructures romanes de gran interès per la seua funcionalitat no convencional, actualment en estudi.

Per al final deixem la vila romana de Vinamargo. Descoberta durant la prospecció per a la canalització del Barranc de Fraga, fou excavada per a evitar la seua destrucció, i en comprovar la seua entitat, es va desviar el nou llit artificial del barranc. A l'espera de que es publique amb detall, només podem dir que encara manca per excavar una bona part del jaciment, però el que es veu té entitat suficient per a ser restaurat, consolidat i posat en valor.

És justament això el s'ha fet en un menut tram de la Via Augusta al seu pas per Benlloc, però resulta una gota d'aigua en un gran mar. Des de sempre he sigut partidari de protegir com cal l'antic vial romà al seu pas per les terres de Castelló. Això inclou una part administrativa imprescindible, però també l'excavació i posada en valor d'alguns trams on encara es conserva part del paviment, hi han mil·liaris o fins i tot es pot gaudir d'un monument tan especial com és l'Arc romà de Cabanes.

DES DE L'EDAT MITJANA A L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA

Com a conseqüència del notable increment de les excavacions urbanes, les actuacions arqueològiques referides a aquest període son una aclaparadora majoria. Malgrat això en la major part dels casos es tracta d'intervencions on la informació és de escassa qualitat.

La causa del poc interès que desperten les recerques en nuclis urbans de Castelló no és deguda només a la poca entitat del registre arqueològic, sinó a que mai s'ha tractat d'estudiar de manera global la informació que aportava cadascun dels solars. Només quan s'esbrine la enorme teranyina d'estratigrafies, estructures i materials, i es procure una visió de la globalitat, podrà prendre cos la veritable entitat històrica de tants anys d'excavacions.

En efecte, no hi ha prou en excavar, tampoc és suficient en fer una bona memòria de l'excavació d'un solar, el gran repte de l'arqueologia urbana a Castelló és tractar de posar en comú tota la informació per a reconstruir amb dades la història dels nostres pobles i ciutats.

Dins de les intervencions urbanes volem destacar-ne algunes que han tingut al meu parer més transcendència que altres. En aquest apartat podria incloure's la torre i portal del Migdia de la muralla de Castelló, on s'ha pogut documentar la torre, un portal, el fossat i les restes d'un pont medieval, que

Figura 7 y 8. Ermita de Santa Bárbara (Segorbe). Durant el procés d'excavació i després de la seua restitució. (fotos V. Palomar).

malgrat tindre una evident importància històrica i monumental, s'ha convertit en un problema per a les administracions que no tenen clar que fer amb les restes.

A Onda s'ha excavat una casa andalusí molt ben conservada que s'afig a la que ja coneixíem des de fa uns anys i que demostra que en aquesta ciutat existia ja en època andalusí una classe benestant de certa importància, amb poder econòmic i potser polític.

A Geldo, al palau del Duc de Segorb (Medinaceli) es varen trobar una sèrie de tenalles, geres, i cànters que formaven part de les voltes de l'edifici. Alguna d'aquestes peces presenta una decoració excepcional i per això un nombre encara no determinat d'elles va ser robat i venut a través d'un antiquari de Castelló. Anys després algunes han sigut recuperades gràcies a la tenacitat del director de l'excavació i de la Guàrdia Civil.

A Segorbe també s'han fet excavacions molt importants que han permès conèixer la trama i monumentalitat de la medina andalusí i les fortificacions. Cal també citar la troballa dels fonaments de l'ermita de Santa Bàrbara, de planta oriental, estranya dins de la tradició gòtica valenciana.

Al remat no podem deixar de citar el gran treball fet a la Moreria de Borriol, on l'esforç de l'Ajuntament i de dos arqueòlegs està deixant visible tot un raval d'origen medieval que tots hauríem de visitar i gaudir.

A banda de les intervencions urbanes, s'ha excavat als castells d'Ares, Artana, Bejís, Cervera,

Culla, Gaibiel, Jérica, Morella, Orpesa, Onda, Peníscola, Segorbe, Vall de Almonacid, La Vilavella, Xivert i el Castell Vell. També s'han excavat les torres de Sant Vicent (Benicassim) i de Gaibiel. De totes aquestes excavacions la més espectacular ha sigut la de l'Alcassaba del Castell d'Onda, on s'ha exhumat, restaurat i posat en valor un palau andalusí molt ben conservat. També cal entretindre's un poc en Xivert on la Diputació de Castelló ha excavat, consolidat i restaurat bona part del recinte superior i del albacar d'un castell ben excepcional que tots hauríem de conèixer.

Per acabar, no vull deixar de nomenar els castells d'Orpesa i Castell Vell on la Generalitat i l'Ajuntament d'Orpesa han fet una important inversió econòmica per a posar-los en valor.

Segurament m'hauré deixat moltes intervencions arqueològiques mereixedores de ser citades, però el temps, el format d'aquesta ressenya, i l'oblit no intencionat les han deixat fora. Pretenia només fer un breu repàs al que ha donat de si l'arqueologia a Castelló, sense cap més pretensió. No he volgut presentar-los ni una visió idíl·lica, ni catastròfica. La realitat sempre té llums i ombres. No sé si ho he aconseguit, però jo vull quedar-me en la claror que ha d'eixir del treball constant d'alguns dels meus col·legues que, pot ser sense saber-ho estan començant a escriure noves pàgines de la història dels nostres avantpassats. A tots ells gràcies.